

KSZTAŁCENIE UMIEJĘTNOŚCI TWORZENIA OPOWIADANIA W EDUKACJI WCZESNOSZKOLNEJ – WSTĘP

Agnieszka Kaim

Opowiadanie jest najpowszechniejszą formą wypowiedzi uczniów klas początkowych. Według *Słownika terminów literackich* S. Sierotwińskiego opowiadanie to forma podawcza, która jest układem motywów dynamicznych, powiązanych następstwem czasowym, rekonstruuje przebieg zdarzeń w przeszłości (S. Sierotwiński 1970). Forma ta służy również określonej roli w procesie kształcenia językowego i ma swoiste wartości kształcące.

Według J. Kulpy i R. Więckowskiego (1983, s. 39) istotę opowiadania stanowi akcja, czyli zespół wydarzeń, które następują po sobie w pewnej kolejności czasowej, i które pozostają do siebie w stosunku przyczynowo-skutkowym. Opowiadanie przedstawia działanie, przebieg czynności i zdarzeń z zachowaniem ich następstwa, chronologii i uwzględnieniem związków zachodzących między nimi.

Zdaniem J. Kulpy (1983, s. 39) opowiadanie nie może być ani zbyt krótkie, ani też za bardzo rozwlekłe, a jego zasadniczą właściwość powinny stanowić: żywość, tempo i barwność. Są to trzy podstawowe cechy, do których należy się odnosić, pisząc opowiadanie. Właściwości te można uzyskać, stosując różnorodne zabiegi językowe.

T. Józwicki (1984, s. 20) twierdzi, iż chcąc ukazać w opowiadaniu obraz dynamiczny, przedstawiający działanie, przebieg czynności i zdarzeń, prezentując przy tym fabułę, należy stosować czasowniki. Powinny one dominować w opowiadaniu, gdyż dynamizują akcję poprzez wyrażanie ruchu. Ponadto użyte w czasie teraźniejszym lub w formie dokonanej czasowniki ożywiają i przyczyniają się do tego, że akcja jest szybsza. Na tempo akcji wpływają również szeregowo zestawienia czasowników w niektórych momentach opowiadania (np.: *dopadł, podskoczył, chwycił i..., coś krzyknął, odwrócił się, zachwiał się i rąbnął o..., nagle zatrzymał się, popatrzył, uśmiechnął się, wyciągnął rękę i...*). Istotne znaczenie mają także powtórzenia tych samych czasowników (np. *idzie tak sobie, idzie i idzie, a tu..., tak patrzy i patrzy...*). Tempo akcji może być określone wyrazami o specjalnej wymowie (np. *szybko, bardzo szybko, błyskawicznie, zaraz, od razu, nie czekając ani chwili, za moment, natychmiast, rzucić się pędem* itp.). Dynamiczność akcji potęgują zdania krótkie i równoważniki zdań, gdyż uwagę czytelnika kieruje się w nich na czynności. Wzmacniają ją również określenia bohaterów (np. *mądry chłopiec*), ich czynności (np. *szedł powoli*), miejsca akcji (np. *w ciemnym lesie*).

Natomiast wypowiedź barwną, zdaniem T. Józwickiego (1984, s. 21), zyskujemy m.in. przez stosowanie znanych porównań i wyrazów użytych w znaczeniu przenośnym (np. *ze wstydu był czerwony jak burak..., ręce miała zimne jak lód, jaki z niego lis, trzęsła się jak galareta, na ulicy powstał korek, z tego wszystkiego wyszła wielka lipa...*), mowy niezależnej, czyli monologów i dialogów (np.: *Kasia wzięła małego Mruczka na kolana i wyciągając mu z pyszczka gumę do żucia, tak do niego mówiła: „Ty mały głuptasku, ty urwisie jeden, to jest dobre dla dzieci, a nie dla kotków, wiesz?”*), zdań bogato rozwiniętych, przeważnie współrzędnie złożonych; również poprzez powtórzenia charakterystycznych zwrotów i wyrażań (np.: *a za nią babcia człapu, człapu, człapu; jak nie tupnie, jak nie krzyknie, jak nie złapie za...; to z prawej, to z lewej, to znów z prawej, to znów z lewej i tak w kółko, i w kółko...* itp.), przez niektóre zwroty i wyrażenia frazeologiczne (np.: *babcia miała z nim urwanie głowy, ciocia miała złote serce, dostał się na czarną listę u pani, wziął nogi za pas i prosto do domu...* itp.), przez niektóre równoważniki, niektóre wykrzykniki, rozmaite okrzyki i wykrzyknienia naśladujące odgłosy różnych uderzeń i głosy różnych zwierząt (np.: *Deszcz i burza z piorunami! Do domu! Brzdęk! – i po szybie. A wróbelek fr – odleciał do lasu*).

Zdaniem T. Józwickiego (1984, s. 21) akcja, jej dynamiczny przebieg, barwność wypowiedzi, odpowiednie wyrazy, zwroty i pytania przykuwają uwagę czytelnika opowiadania uczniowskiego.

Struktura opowiadania posiada trójczłonową budowę. W pierwszej części opowiadania, czyli w jego wstępie, przedstawia się krótko, co, jak i od czego wszystko się zaczęło. W części głównej, tj. w rozwinięciu, przedstawiamy to, co zaszło i z jakiego powodu. W rozwinięciu opisujemy przebieg całego wydarzenia oraz jego skutki. W trzeciej części – w zakończeniu, podajemy, jak się wszystko skończyło, wyrażamy własne sądy o prezentowanym wydarzeniu i wyciągamy pewną naukę na przyszłość (T. Józwicki 1984, s. 97).

Tworzenie pierwszych opowiadań daje dzieciom możliwość zapoznania się z niektórymi zasadami poprawnego stylu. W opowiadaniu należy unikać zbędnych powtórzeń składniowych i wyrazowych, stosować urozmaicone słownictwo, używać rzeczowników odczasownikowych, zaimków osobowych, imiesłów (*idąc* zamiast *ja szedłem*).

W dalszej kolejności można zapoznawać uczniów ze słowami wyrażającymi różnorodne stosunki czasowe. W celu wzbogacenia zasobu słownikowego dzieci i zapobiegania monotonii stylistycznej, która powstaje przy nagminnym stosowaniu przez nie określeń typu: *potem* i *raz*, należy stosować zarówno większy zestaw określeń porządkujących zdarzenia i czynności (np.: *na początku, następnie, z kolei, wkrótce, zaraz, wreszcie* itp.), jak i zestaw wyrazów bliżej określających czas zdarzeń (np.: *przed chwilą, dzisiaj, rano, wczoraj, tydzień temu, latem, zimą* itp.). Ponadto w tekście powinny znaleźć się przysłowki częstotliwości (np.: *zawsze, często, codziennie, rzadko kiedy, czasem* itp.). Wyrazy nazywające różnorodne stosunki czasowe powinny być tak stosowane, żeby dzieci potrafiły dostrzegać je w tekstach przykładowych opowiadań i mogły z nich korzystać w razie potrzeby, a nie stosować ich za wszelką cenę, gdyż nie zawsze są potrzebne.

Następnym sposobem pracy nad opowiadaniem jest wdrażanie do charakteryzowania czynności, działań i ich miejsca. Odbywa się to za pomocą przysłówek oznaczających sposób, miejsce i stopień właściwości. Przysłówki dodają czasownikom wyrazistości znaczeniowej, obrazowej i uczuciowej. Zapoznanie dzieci z poszczególnymi rodzajami przysłówek nie jest konieczne. Można też zamiast nazwy „przysłówki” postawić pytanie przy odpowiednim czasowniku *jak?*, np.: *Jak Wojtek mógł podawać piłkę?* Istotnym zadaniem w realizacji programu kształcenia umiejętności konstruowania wypowiedzi jest uzmysłwienie uczniom istnienia słownictwa służącego do określenia sposobu odbywania czynności bądź trwania stanu, mobilizując ich do jego stosowania na początku w małym, a potem w coraz większym zakresie.

W większości opowiadania dzieci tworzone są na podstawie ich osobistych przeżyć, przygód i doznań. Aby można było za pomocą słowa wyrażać przeżycia i odczucia zarówno własne, jak i bohaterów prezentowanych zdarzeń, potrzebna jest znajomość odpowiednich środków językowych. Zatem należy zapoznać dzieci ze sposobami budowania wypowiedzi pełnej ekspresji uczuciowej. Są to sposoby wyrażania przeżyć, doznań, wzruszeń i nastrojów. Spośród wielu środków językowych, które służą do wyrażania uczuć, mogą być stopniowo wprowadzane najróżniejsze słowa i wyrażenia: o różnym zabarwieniu emocjonalnym (np.: *piesku, piesuniu mój, ty, psie jeden ty, wstrętne psisko*), wyrazy i wyrażenia określające aktualny stan uczuciowy bohaterów (np.: *radośnie, wesoło, płacząc, zasmucony, zalany łzami, roześmiany* itp.), uzupełnienia narracyjne dialogów i monologów (np.: *krzyknęła przerażona, powiedział ze strachem, dodał ucieszony*), także zdania urwane i pojedyncze nierozwinięte oraz wykrzykniki wyrażające żywe wzruszenia (np.: *Ojej! O Boże! Aj, aj, aj! Ach! Ratunku!* itp.). Uczuciowy stan bohaterów zdarzeń przedstawianych przez dzieci może być wskazany bezpośrednio (np.: *był zdenerwowany*) lub pośrednio poprzez ukazanie ich zachowania w różnych sytuacjach (np.: *drżał, piszczął, tulił się*).

Chcąc rozbudzić i podtrzymać zainteresowanie czytelnika samą akcją opowiadania, trzeba korzystać z odpowiednich środków językowych. Dlatego w tym celu powinno się używać: wyrazów, wyrażeń, zwrotów i zdań typu: *raptem; nagle; niespodzianie; zdarzyło się coś niezwykłego; tego nikt się nie spodziewał; czekała nas niespodzianka; stało się zupełnie inaczej, niż wszyscy myśleli; A co się stało potem?; I co wtedy zrobił Tomek?; Jak oni z tego wybrnęli?; Czego mogli się spodziewać?*

Zdaniem T. Józwickiego (1984, s. 158-159) w procesie kształcenia umiejętności konstruowania opowiadania nie mogą być pominięte zadania o wartościach wychowawczych, a więc mające szczególne znaczenie. W każdym zdarzeniu przedstawianym przez dzieci można dostrzec społeczno-moralne aspekty. Pisanie opowiadań jest doskonałą sposobnością do akceptowania postaw pozytywnych, negatywnych, do wyciągania pouczających wniosków, snucia mądrych refleksji i do podejmowania sensownych postanowień na przyszłość. Nie powinno się dążyć do tego, aby oceny zdarzeń, bohaterów, ich czynów i postaw, wyciągane wnioski i postanowienia zajmowały dużo miejsca. Powinny być wyrażone w sposób krótki i dosadny.

W opowiadaniu także powinny występować trzy podstawowe elementy, tj. postacie, zdarzenia przebiegające w czasie i miejsce akcji. Narrator, chcąc, aby fabuła była zademonstrowana obrazowo, charakteryzuje bohaterów, zdarzenia, ich genezę, uwarunkowania i miejsce. Do tego celu niezbędne staje się słownictwo określające sposób, w jaki te różnorodne czynności się odbywają (np.: *szybko, trafnie, z trudem, starannie, zabawnie, delikatnie* itp.), słownictwo określające bohaterów (np.: *ogromny wilczur, mądry Tomek, wychudzona ptaszyna* itp.) i ich działania (np.: *podniósł się szybko, rozejrzął się uważnie dookoła, ruszył powoli na przód*), określające czas (np.: *w czasie ferii szkolnych, w letni niedzielny wieczór, niedawno, nad ranem*), a także miejsce zdarzeń (np.: *na środku łądki, w gęstym, ciemnym lesie, na wysokim wzgórzu*).

Warto przytoczyć również zasady kształcenia umiejętności konstruowania opowiadania (T. Józwicki 1984, s. 58). Aby tworzone przez uczniów opowiadanie było poprawne pod względem treści i formy, powinno się w pracy z dziećmi stosować pewne zasady i sposoby postępowania.

Jedną z nich jest zasada częstego stosowania ćwiczeń w poprawnym pisaniu wypracowań. Dzieci powinny konstruować w klasie II, w ciągu roku szkolnego, około 40 opowiadań, a w klasie III około 20 takich wypracowań.

Treści pierwszych opowiadań powinny zawierać dobrze znane dzieciom odwołujące się do ich doświadczeń sytuacje, w których brały one udział lub z którymi bezpośrednio się spotkały. Źródłem tematów powinny być albo zdarzenia przeżyte przez dzieci, albo przedstawione na obrazkach czy ilustracjach. Pisanie opowiadań na podstawie ilustracji wymaga pokonania dodatkowej trudności w postaci trafnego rozpoznania i odczytywania treści przedstawionych graficznie. W klasach niższych dopuszcza się pisanie na podstawie utworów literackich, filmów i audycji, jednakże redagowanie opowiadań na przykładzie lektury ogranicza możliwości rozwijania tzw. popędu twórczego dzieci. Ponadto, gdy podstawą wypowiedzi jest cały utwór, opowiadanie przybiera wówczas formę streszczenia. Toteż zachęca się do pisania opowiadań na podstawie wybranego fragmentu, epizodu, jednego spośród wielu zdarzeń przedstawionych w utworze literackim, filmie czy też audycji.

Formułowanie tematów opowiadań jest kolejną ważną sprawą w pracy szkolnej nad tą formą wypowiedzi. Formułując temat, należy go wyraźnie ograniczyć w czasie i przestrzeni, a także nie może być zbyt obszerny, np. *Gdy załamał się lód, Mój popis na lodzie, Pamiętny zjazd, Wiatr i parasol* itp. Natomiast błędnym typem tematu jest opowiadanie o czymś, np. *O zabawie na śniegu*. Jest on nie tylko niezgodny z przedstawionymi wyżej zasadami formułowania tematów, lecz często w ogóle nie sugeruje żadnej akcji. Powstają wtedy opowiadania tylko z nazwy, w istocie są one notatkami kronikarskimi, sprawozdaniami lub nawet opisami.

Zbiorowe układanie opowiadania kształtuje styl i język, uczy właściwej kompozycji, daje uczniom wzór, jak należy rozwijać temat opowiadania, jak je konstruować. Sensem metody zbiorowego układania opowiadania jest uświadomienie uczniom i nauczenie ich, za pomocą jakich środków językowych i stylistycznych możemy ożywić akcję opowiadania, za pomocą jakich – wyrażać własne przeżycia, wzruszać czytelnika i budzić jego zainteresowania oraz wiązać kolejne wydarzenia i barwnie je przedstawić.

Niezwykle ważnym momentem w pracy nad opowiadaniem jest gromadzenie słownictwa. Odbywa się to przeważnie w toku ustnego i wspólnego układania opowiadania. Dla ułatwienia można gromadzić materiał słownikowy, który zapisuje się na tablicy, po czym uczniowie wykorzystują go, pisząc opowiadanie samodzielnie. Jest to przejściowy etap między zbiorowym a indywidualnym komponowaniem opowiadania. Po kilku ćwiczeniach tego typu można przechodzić do wypracowań pisanych przez uczniów zupełnie samodzielnie.

Kształtowaniu składni wypowiedzi uczniów służą poprzedzające konstruowanie opowiadania liczne ćwiczenia polegające na:

- porządkowaniu wyrazów w rozsypce wyrazowej,
- rozwijaniu lub ograniczaniu wyrazów w zdaniu, w zależności od potrzeby – stosowaniu odpowiednich pytań (*Dzieci idą... gdzie? jakie?*),
- tworzeniu początku lub zakończenia zdania na podstawie pytań,
- przekształcaniu zdań pojedynczych w złożone podrzędnie lub współrzędnie (np. *Mama poszła do sklepu. Kupiła tam chleb, masło i mąkę. Po co mama poszła do sklepu? Mama poszła do sklepu po chleb, masło i mąkę / Mama poszła do sklepu, żeby kupić chleb, masło, mąkę*).
- porządkowaniu zdań w rozsypce zdaniowej, czyli układaniu tekstu.

Przydatne są również ćwiczenia kształtujące chronologiczne przedstawienie faktów z podaniem przyczyn i skutków polegające na:

- wykonaniu prac na podstawie instrukcji, monologowaniu przy pracy, projektowaniu i opowiadaniu o wykonanej pracy,
- udzieleniu wypowiedzi na pytania w związku z obserwacją, układaniu zdań z pytań i odpowiedzi, opowiadaniu na świeżych śladach pytań i odpowiedzi,
- układaniu i wykonaniu poleceń, ustaleniu związku między poszczególnymi etapami akcji: narracja i opowiadanie na świeżych śladach narracji,
- komponowaniu początku lub zakończenia wydarzenia,
- tworzeniu tekstu z rozsypanki zdań z lukami,
- wyodrębnianiu w tekście elementów istotnych i mniej istotnych.

Zdaniem T. Józwickiego (1984) najważniejszym celem w edukacji polonistycznej jest wyrabianie zdolności przedstawiania treści, myśli i uczuć w formie pisanej. Sposoby, które zapoznają dzieci z formą opowiadania, i kształcenie umiejętności jego konstruowania wraz z różnorodnymi ćwiczeniami pomocniczymi odgrywają bardzo ważną rolę w nauczaniu.

Bibliografia

- Czelakowska D., *Stymulacja kreatywności językowej dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, Kraków 2005.
Czelakowska D., *Twórczość a kształcenie języka dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, Kraków 1996.
Józwicki T., *Opowiadanie jako forma wypowiedzi pisemnych w klasach początkowych*, Warszawa 1984.
Lenartowska K., Świątek W., *Inspirowanie wypowiedzi pisemnych w klasach I-III*, Warszawa 1982.

